

XIX. Yüzyılda Göçebe Hayatının Temsilcisi Olarak Varsak Köyü
Varsak Village as the Representative of Nomad Life in the XIX. Century

Ahmet Köç
Prof. Dr.
Akdeniz Üniversitesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
ahmetkoc@akdeniz.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8819-8095

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliř Tarihi / Received : 25 Şubat 2022
Kabul Tarihi / Accepted : 5 Nisan 2022
Yayın Tarihi / Published : 15 Nisan 2022
DOI Number : 10.21021/osmed.1079241

Kaynak Gösterme / Citation

Köç, A. "XIX. Yüzyılda Göçebe Hayatının Temsilcisi Olarak Varsak Köyü". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 14 (2022): 119-137.

XIX. Yüzyılda Göçebe Hayatının Temsilcisi Olarak Varsak Köyü

Varsak Village as the Representative of Nomad Life in the XIX. Century

Ahmet Köç

Öz

Padişahın özel statüye sahip halkı olarak göçebeler, Anadolu'nun farklı noktalarına dağılmış vaziyette gündelik faaliyetlerini sürdürürlerdi. Yaz ve kış mevsimlerini farklı mekanlarda geçiren Yörükler, hayvan yetiştirme, hayvan ticareti, taşımacılık ve gıda sektörlerinde faaliyet gösterirlerdi. XIX. Yüzyılda Varsak Yörükleri ise yaşadıkları coğrafya gereği deve yetiştirip, develeriyle taşımacılık yapıyorlardı.

Varsak Yörükleri, Antalya İskelesiyle iç bölgeler arasında develeriyle taşımacılık faaliyetinde bulunuyorlardı. Varsak Yörüklerinin deve yetiştiriciliği ve taşımacılık faaliyetleri, yerleşik hayata geçmeleriyle sona erdi. Deve yetiştiriciliği ve develerle yapılan taşımacılık sona erince bu durumdan, göçebe hayat biçimleri de büyük oranda etkilendi. Ortaya çıkan bu yeni durum onların devlete karşı sorumluluklarını, vergi verme biçimlerini ve kültürel hayatlarını değiştirdi. Bahsedilen bu köy çalışması; nüfus, temettuat defterleri, arşiv belgeleri ve basılı eserlerden kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Antalya, Yörük, Göçebe, Deve, Taşımacılık.

Abstract

As the sultan's people with a special status, the nomads continued their daily activities scattered in different parts of Anatolia. Yoruks, who lived in different places in winter and summer because they were engaged in animal husbandry, were active in animal breeding, animal trade, transportation, and food sectors. In the XIX century, the Varsak Yoruks, on the other hand, were raising camels and transporting by camels due to the geography they lived in.

Varsak Yoruks were engaged in transportation activities between Antalya Pier and the inner regions with their camels. Camel breeding and camel transportation came to an end due to the Ottoman Empire's demand from the Varsak yoruks to settle down. When camel breeding and transportation by camels came to an end, it and nomadic lifestyles were greatly affected. This new situation has changed their responsibilities to the state, their way of paying taxes and their cultural life. This village study was written by using population, dividend registers, from archive sources and printed works.

Keywords: Ottoman, Antalya, Yörük, Nomad, Camel, Transportation.

Giriş: Amaç, yöntem ve kaynaklar

Oğuzların Üçok koluna mensup Varsaklar, XIII. Yüzyılda İçel-Tarsus Bölgesi'nde yaşarken çıkan iç karışıklıklar nedeniyle farklı bölgelere dağılmışlardır. Tekindağ'a göre Osmanlı-Karaman ve Osmanlı-Memlûk rekabetinde kritik noktada bulunan Varsaklar, Çukurova ve Karaman Bölgelerine göç etmişlerdi¹. Padişah II. Bayezid'in Yörük grupları kontrol altına alma isteği sonrasında dağılan grupların bir kısmının Karaman'dan Teke Bölgesi'ne geldiği ifade edilmektedir². XVI. yüzyıl sonlarında hazırlanan tahrir defterinde Antalya'da Varsak Yörükleri; *Cemaat-i Yörükân-ı Varsak* olarak kaydedilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Varsaklar, Teke Bölgesi'nde hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle dağlık alanlardaki yaylak ve kışlaklar arasında konar-göçer hayat tarzını sürdürmüşlerdir³.

Vergi yükümlülükleri nedeniyle aşiretler, salgın hastalığa ya da afete uğramamışlarsa yerlerini terk edemezlerdi. Ancak sicillerde sık sık izini kaybettiren aşiretlerin olduğu Gündüz tarafından ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti için aşiretlerin iskânı sorunu her zaman gündemde idi. Aşiretlerin kontrol altına alınmasının ancak yerleşik hayata geçmeleriyle mümkün olacağını bilindiğinden, XVII. yüzyılda bu politikaya uygun adımlar atıldı⁴. XIX. yüzyıla gelindiğinde aşiretlerde yaşanan asayiş olayları, vergi toplama zamanlarında ikamet ettikleri yerleri terk etmeleri, devlete karşı yükümlülükleri nedeniyle kesin olarak kayıt altına alınmaları gerekliliği hâsıl oldu⁵. Aşiretlerin buldukları kazalarda defterlere kaydedilerek daimî olarak toprağa yerleştirilmeleri siyaseti; malî, askerî, idarî ve iç güvenlik açılarından zorunluluk oluşturdu.

Aşiretlerin kesin olarak iskânı, esasında Osmanlı Devleti'nin merkezileşme sürecinin bir parçasıydı. XIX. yüzyılda modern devletler; merkezi hazine, düzenli ordu ve zorunlu askerlik için siyaset geliştirirken, aynı zamanda bütün vatandaşlarından kazancı oranında vergi vermesini ve yönetime katılmasını sağlamıştı. Osmanlı yönetimini klasik devir olarak nitelendirilen devlet anlayışından tamamen ayrışan bu adımlar, bürokrasinin her sahada düzenlemeler yapmasını, modern devleti oluşturan alt yapıların inşası sürecini başlattı. Böylece ülkenin başkentinden en küçük yerleşim yerlerine kadar bütün köylerin kayıtları (nüfus, arazi gelirleri) tutularak merkezi hazinenin ne kadar gelir elde edeceği tespit edilmeye çalışıldı.

Tanzimat fermanıyla birlikte malî alanda devletin gelir ve giderlerini kontrol altına alabilmek için maliyenin merkezileştirilmesi, merkezi bir hazine oluşturularak her türlü gelirin hazineye toplanması ve giderlerin hazineye ödenmesi, vergi yükümlülüklerinin tahsil şekli, vergi muafiyetleri, iltizam uygulamasına son verilmesi dönemin başlıca yenilikleriydi⁶. Bütün vatandaşların ticaret ve kazancına göre serveti miktarında mal, emlak ve vergiye dayalı kanunlar çıkarıldı⁷. Bunların yanı sıra geleneksel vergi

¹ Şehabettin Tekindağ, "Tekeoğulları", *MEB.İA XII*, (1993): 127; Ayrıca A. S. Bilgili, "Osmanlı'ya Karşı Bir Türkmen Boyu: Tarsus Varsakları", *Osmanlı IV*, (1999): 171.

² M. Akif Erdoğan, "Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Teke", *Tarih İncelemeleri Dergisi X*, (1995): 92.

³ Muhammet Güçlü, "Varsakların Yerleşim Bölgeleri: Antalya Yöresinde Varsaklar", *Adalya III*, (1998): 198.

⁴ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 137.

⁵ Rahmetli dedem Durmuş Köç, konuşmalarında bahis konusu develer olunca onunla ilgili yaşadığı olayları anlatırdı. Taşımacılık yaparken Fethiye'de deveçiler arasında hırsızlık olayı yaşanınca suçlu ve suçsuz kişilerin belirlenmesi için kısa süreliğine hapse atılmışlar ve bu sırada; "develer handa kendimiz damda" diyerek hayıflanıp durduklarını ifade etmişti. Rahmetle.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 365.

⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997): 208.

usulleri yerine modern vergi sistemine dönüşümün başlangıcı olarak vergi memuru olarak çalıştırılmak üzere muhassıllar atandı. Muhassıllar vergiyi, vali ve ayanın kontrolünden alarak, doğrudan devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak memurlardı. Bunun için nüfus ve emlak tahriri yapılmasına imkân sağladılar. 1840 yılı başlarından itibaren; Devlet, muhassıllar ve yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına başlamak suretiyle *Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat Defterleri* adıyla bilinen sistemli defterler ortaya çıkardı⁸.

Temettuat defterleri şehir, kaza, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi yerleşim yerlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın emlak, arazi ve her vasıftaki hayvanlarını ayrı ayrı kaydetti. Bu özelliğiyle Temettuat defterleri, Osmanlı şehir ve köylerinin iktisadî ve sosyal yapısına dair istatistiksel veriler sundu⁹. Vergi yükümlülüğünün şahıs planında yazılması ve bu amaçla vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynakları, kaynağın yıllık geliri ve buna göre çıkarılan *vergi-yü mahsusa ve öşür miktarı* deftere kaydedildi.

Bahsedilen bu köy çalışmasının ana kaynakları temettuat¹⁰ ve nüfus defterleridir¹¹. İncelenen defterlerin düzenlenme şekli, alışlagelmiş temettuat defterlerinde olduğu gibidir¹². Genellikle bir sayfada yedi sekiz haneye ait bilgiler alt alta kaydedilmesi şeklindedir. Defterde önce hane numarası belirtilmiş ve hemen yanında ise hane reisinin şöhreti veya sülale adı belirtildikten sonra hane reisinin ismi yazılmıştır. Hane reisinin isminin üst kısmında dikey olarak, mesleği ve durumunu açıklayan kısa bilgi, *sene-i sâbıkada vergi-yü mahsûsâdan bir senede vermiş olduğu* ifadeleriyle kuruş cinsinden ne kadar vergi verdiği belirtilmiştir. Yine bu bilgilere paralel biçimde ‘aşâr ve rûsûm olarak sene-i sâbıkada vermiş olduğu ifadelerinden sonra verilen öşürler ve hayvancılık vergisi “kuruş” cinsinden yazılmıştır.

Defterde hane reisinin isminin altındaki satıra yerleşim yerine göre, şahsın menkul ve gayrimenkul (Mezrû Tarla, İnek, Dana, Tosun, Buzağı, Keçi, Oğlak, Tay, Beygir, Kısarak, Merkep ve Deve) varlığı kaydedilmiştir. Vergiye esas bir önceki yıl (H.1260/M.1844) ile içinde bulunulan H.1261/M.1845 senesine ait tahmini gelirler deftere yazılmıştır. Bütün bu ayrıntılı bilgiler verildikten sonra defterin en alt satırına menkul ve gayrimenkul servetten elde edilen toplam geliri (mecmû‘) bir senede tahminen temettuatı

⁸ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Yozgat Temettuat Defteri I*, (İstanbul: Yimpaş Yayınları, 2000), 28.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994): 399.

¹⁰ Tanzimat Fermanıyla birlikte vergi düzenlemesi yapılarak vergilerin bir araya toplandığı yeni bir malî sistem ortaya çıkmıştır. Devrin kaynaklarında herkesin kazancıyla mütênâsib olarak temettu vergisi oluşturulduğu ifade edilmiştir. Devlet idaresinde H.1261 yılında yapılan malî değişiklikle Müslümanların vergi kayıtlarının tutulmasında muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerle köy imamları; gayrimüslimlerin yazılmasında ise kocabaşlarla, papazlara sorumluluk yüklenerek, bunların defterleri mühürlemesi istenmiştir. Ancak Temettuat defterleri serisindeki bütün defterlerin sonunda mühür bulmak mümkün değildir. Bazılarında bende kelimesi yazılıp bırakılmıştır. Bu da defterlerin hepsinin orijinal olmayıp bir kısmının muhtemelen merkezde çıkarılmış suretler olduğunu akla getirmektedir. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, LIX, (Ankara, 1995): 395.

¹¹ II. Mahmud devrinde ülke toprakları dâhilindeki vergi mükellefleri ile askere alınabilecek şahısların tam sayısını tespit edebilmek için sayım yaptırılmıştır. Böylece ülkedeki müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı sayılmış, defterleri de ayrı tutulmuştur. Bütün sancak, kaza ve köylerde halk İslâm ve Reâyâ (Gayrimüslim) olarak iki gruba ayrılmıştır. Bk. Hüseyin Çınar- İsmail Kıvrım, *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, (Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları, 2018): 13-14.

¹² 29 Zilhicce 1261/29 Aralık 1845 tarihli Varsak temettuat defteri BOA.ML.VRD.TMD.d 09738 künyesi ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde kayıtlıdır. Defterin kapak sayfasında “*Konya Eyaleti’nin hâvî olduğu kazalarından Teke Sancağı Kaimakamlığı dâhilinde kain Antalya’ya tâbî Varsak Karyesi’nde mukîm ahali*” ifadesi yer almaktadır. Defter toplam 15 sayfa olup, 64 hane kayıtlıdır.

şeklinde kaydedilirken bu son satırda yukarıda belirtilen gelir kaynaklarının dışında hane reisinin başkaca bir gelir kaynağı varsa (ticaret, zuhurat vb.) ayrıntıya girilmeden kayıt altına alınmıştır. Böylece hane reisinin toplam geliri tespit edilerek devlete vereceği vergi miktarı belirlenmiştir. Bahsedilen defterlerin kayıtlarının köylerde yazıldığını ortaya koyan en önemli gösterge ise -incelenen defterde olduğu gibi- defterin son sayfasındaki *muhtar-ı evvel der karye-i Varsak, muhtar-ı sâni der karye-i Varsak ve imam-ı der karye-i Varsak* mühürlerinin bulunmasıdır. Bu anlamda incelenen defter suret değil, orijinal olma özelliğine sahiptir¹³.

Hane reislerinin isimleri yazılırken, diğer defter örneklerindeki gibi varsa lakap ve unvanları da yazılmıştır. Defterlerin tanzim edilme sebebi, vergi miktarını ortaya koymak olduğundan kişilerin malları ve gelirleri hane reisinin adının altına kaydedilmiştir. Gelir kaynaklarının yanı sıra hane reisinin mesleklerinin de kaydedilmiş olması(gündelikçi, deveci vb) meslek gruplarının bölgedeki dağılımını çıkarmak ve onların mal varlıklarına dair fikir sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır.

Temettuat defteri dışında çalışmada incelenen bir diğer kaynak türü nüfus defterleridir¹⁴. Osmanlı Arşivi'nde Varsak Köyü'ne ait üç ayrı tarihli nüfus defteri vardır. Bu üç defter mufassal olmakla birlikte, müstakil köy nüfus defterleri şeklinde değildir. Bahsedilen üç nüfus defteri de Antalya Kazası müslim defteri adını taşımaktadır.

Nüfus defterlerindeki kayıt sistemi -temettuat defterlerinde olduğu gibi- hane sistemi şeklindedir. Her bir hanenin en yaşlı erkek üyesi hane reisi olarak kaydedilmiş ve diğer erkek bireyler bu hane reisine göre "oğlu", "torunu", "biraderi" ifadeleri ile kaydedilmiştir. Hane reislerinin sülale adları yazılmış, hanedeki diğer kişilerin sadece isimleri ve yaşları yazılmıştır. Ayrıca hanedeki yaşayan erkeklerin boy, sakal, bıyık gibi özellikleri de kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının sonuçları olarak; konar-göçer aşiretlerin iskan edilmesi, gösterilen yerlerde yerleşik vaziyet almaları ve gelirleri oranında vergi vermelerinin sağlanması toplumun yaşam şeklini değiştirmiştir. Çalışmanın amacı, küçük bir köyden büyük bir yerleşim alanına dönüşen Varsak Köyü'nün iktisadî ve demografik yapısını ortaya koymaktır. Etrafındaki köyler özellikle tarım ve hayvancılıkla hayatlarını sürdürürken, Varsak Karyesi'nin taşımacılık sektöründe ön plana çıkması bölgenin özellikleriyle yakından ilintilidir. Yörük kültürü çerçevesinde konar-göçer hayat biçiminin uzun süre devam ettiren köy, Antalya Kazasına bağlı diğer köylerden daha fazla nüfusa sahiptir¹⁵. Köyde zirâî üretimin çok sınırlı olduğu buna karşın at, deve yetiştiriciliği yanında, develerle yapılan taşımacılığın temel yaşam şekli olduğu bir gerçektir. Araştırmada veri toplama yöntemi döküman analiziyle sağlanmıştır. Osmanlı arşivinden temin edilen defterlerdeki veriler, mevcut bilgilerle yorumlanmıştır.

¹³ BOA. ML.VRD.TMT.d. 09738, s. 15.

¹⁴ Varsak Karyesi'ne ait üç defterden en eski tarihli olanı, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831 tarihli ve BOA. NFS.d. 03190 numaralıdır. *Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya Kazası Müslim Defteri* adını taşıyan defterde köyün toplam nüfusu 140 olarak kaydedilmiştir. Köyün ikinci defteri, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1231 tarihli ve BOA. NFS.d. 03191 numaralıdır. *Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya, Kalkan, Finike, İğdir ve Kardiç Nahiyeleri Müslim Defteri* adını taşıyan kısımda köyün 148 kaydı bulunmaktadır. Son defter ise 29 Zilhicce 1256/21 Şubat 1841 tarihli ve BOA. NFS.d. 03208 numaralıdır. *Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya (Sahil) Kazası Müslim Defteri* adını taşıyan defterin ilgili kısmında hane ve mücerred olmak üzere toplam 144 kayıt vardır.

¹⁵ Bölgenin en kalabalık köyü, 149 erkek nüfusla Kızıllı olup ardından 141 erkek nüfusla Varsak ve Karamanlı gelmektedir. BOA. NFS.d. 03190, s. 23. Varsak Köyü'nün nüfusu 3208 numaralı defterde 144 kişi olarak kaydedilmiştir. BOA. NFS.d.03208, s. 45.

1-Defterlere Göre Köyün Nüfus Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda *nüfus sayımı* addedilebilecek sayım geç tarihlerde yapılmıştır. Bunun yerine merkezi yönetim toprak yazımı ve vergi mükelleflerinin tespiti için Tapu Tahrir defterleri hazırlatarak vergi verecek kesimi düzenli aralıklarla kaydetmiştir. Tahrir defterleri bir bölgedeki nüfusu tespit etmek için kullanılabilir en eski, güvenilir kaynaklardır. Esas olarak XV. ve XVI. yüzyılları kapsayan ama XVII. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz bu defterler, Osmanlı devletinde tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından bizlere istatistiksel analize uygun en zengin sayısal verileri sunmaktadır.

Tanzimat Fermanıyla, mali reformlar çerçevesinde bu kez temettuat sayımlarına gidilmiştir. Bu sayımların gerçek amacının malî olması, nüfus bilgileri hakkında kısmî yorumlar yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Defterlerin asıl hazırlanış amacı, Tanzimat olarak adlandırılan geniş kapsamlı bir reform hareketinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmasıdır. Bu sebeple, temettuat defterlerinde gerçek bir nüfusu elde etmek mümkün değildir. Çünkü bu defterlerde sadece hane sayıları bulunmaktadır. Sayımların hane esasına göre yapılmış olması, temettuat defterlerinin ihtiva ettiği bilgileri daha da zenginleştirmekte ve sayımlara adeta bir istatistik anket özelliği kazandırmaktadır.

Temettuat defterlerinin bu sınırlılıklarına rağmen, nüfus defterleriyle birlikte değerlendirmeye alındığında, bir bölgede yaşayan kişilerin isimlerini tespit etmede birinci derecede önem kazanmaktadır. Temettuat defterlerinde genellikle kişilerin kendi isimlerinin yanında babalarının isimleri de yazılırdı. Nüfus defterleri ise bu anlamda daha geniş bilgiler ihtiva etmekteydi. Çünkü nüfus defterlerinde hane reislerinin isimleri, babalarının isimleri ve hanede yaşayan diğer erkek nüfusun isimleri yer almaktaydı.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda, erkek ve kadınların bir arada sayıldığı nüfus sayımı yapılmamıştır. Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk önemli nüfus sayımı II. Mahmud devrindedir. II. Mahmud devrinde, idari, askeri ve mali alanlarda yapılan reformlar yeni bir nüfus sayımını gündeme getirmişti. Nitekim H.1246-47/M.1831 tarihinde Osmanlı Devleti'nin genelinde yeni oluşturulan askeri düzeni sağlam bir temele oturtabilmek ve ülkenin asker potansiyelini tespit edebilmek amacıyla, sadece erkek nüfusun sayıldığı bir nüfus sayımı yapılmıştır¹⁶.

Yapılan bu ilk nüfus sayımında Antalya şehir merkezinde 2.879, merkez kazaya bağlı nahiye ve köylerde 1.963 nüfus tespit edilmiştir¹⁷. Öte yandan H.1289/M.1872-73 tarihinde Konya Vilayeti Salnamesine göre Antalya şehir merkezinde vergiye tabi 4.967 erkek nüfus vardı. Köyleriyle birlikte bu rakam 7.868 kişiye ulaşmaktaydı. Bu dönemde Varsak Köyü'nün temettuat defterinde vergi veren erkek nüfusu sayısı 64'tür. Kadın ve erkeklerin eşit olduğu kabul edilirse, köyün nüfusunun 130 kişi civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür¹⁸. Diğer yandan nüfus defterlerinde köyde kayıtlı kişi sayısı 144'tür¹⁹. Nüfus defterlerine göre Antalya merkez kazasının en yoğun nüfus barındıran köylerinden biri Varsak'tır.

¹⁶ Havva Erdoğan, "820 Numaralı Temettuat Defterine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş'ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1, (2005): 96.

¹⁷ Anadolu Eyaleti'ne bağlı sancak konumunda olan Antalya, 15 sancaktan biridir. Fadıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten* XV, (1951): 619.

¹⁸ BOA. NFS.d. 03190, s. 23.

¹⁹ BOA. NFS.d. 03208, s. 50.

Şehre “...tâbi‘ 26 adet karyede toplam 1963 neferin bulunduğu ve bunun 141’i yani %7.18’i Varsak’ta yaşamaktaydı²⁰.

Köy nüfusunun çeşitli yönlerden analizi, Tablo I’de verilmiştir. Köyde kullanılan isimler burada yaşayanların dini ve etnik yapısını ortaya koymaktadır. İsimler incelendiği zaman genellikle dini özellik taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda en çok kullanılan isimler arasında; Ali, Mehmed, Hasan, Ahmed ve İsmail gelmektedir. Türk toplumunda belirtilen isimler birçok yörede yaygın olarak kullanıldığından aileler, Hazret-i Peygambere olan saygı ve sevgisinin bir ifadesi olarak isimleri çocuklarına vermişlerdi. Defterde Ali isminin kullanılma oranı % 13’tür. Bu ismi takip eden Mehmed isminin kullanılma oranı % 11.70, Hasan isminin kullanılma oranı % 11.05’tir. Köydeki kullanılan diğer isimler ise Ahmed ve İsmail dışında, Mustafa, İbrahim, Hüseyin’dir.

Tablo-I: Nüfus Defterlerine Göre Varsak Köyünde Kullanılan İsimler ve Oranları

No	İsim	Sayısı	Yüzdellik Oran	No	İsim	Sayısı	Yüzdellik Oran
1	Hasan	17	11.05	16	Osman	5	3.25
2	Mehmed	18	11.70	17	Sinan	1	0.65
3	Halil	7	4.55	18	Abdülcelil	3	1.95
4	Ali	20	13.00	19	Musa	2	1.30
5	Ahmed	12	7.80	20	Hasan Ali	1	0.65
6	İsmail	12	7.80	21	Ömer	1	0.65
7	Hüseyin	8	5.20	22	Hamdi	1	0.65
8	Durmuş	2	1.30	23	Habib	1	0.65
9	Mehmed Ali	3	1.95	24	Süleyman	2	1.30
10	İbrahim	8	5.20	25	Durmuş Ali	1	0.65
11	Bekir	3	1.95	26	Abdullah	1	0.65
12	Kadın ²¹	2	1.30	27	Boş ²²	1	0.65
13	Mustafa	9	5.85	28	Memiş	1	0.65
14	Yusuf	4	2.60	29	Durali	1	0.65
15	Abdülcelil	4	2.60	30	İsa	1	0.65

Çocuklara verilen isimlerin Arapça kökenli olması, Türklerin İslamiyet’i kabulünün etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Ali, Mehmed, Hasan, İsmail, Ahmed ve Mustafa isimleri Hz. Muhammed’in; Ali, Hüseyin ve Hasan isimleri Hz. Muhammed’in ehl-i beytinin isimleriydi. Yine İslam’ın ilk dört halifesinden olan Hz. Ömer ve Hz. Osman isimleri köyde tercih edilen isimler arasındadır. Bunların haricinde İbrahim, İsmail, Musa, İsa ve Yusuf isimleri, Kuran-ı Kerim’de zikredilen peygamberlere aittir. Köyde kullanılan Türkçe isimler arasında Durmuş ve ona eklenmiş şekilleri Durmuş Ali ve Durali isimleri geçmektedir. Toplumların ve fertlerin yaşam tarzı, kültürü ve dünya görüşü üzerinde büyük etkisi olan din, yerleşim yerleri gibi kişilere ad verilmesi üzerinde de etkili olmuştur.²³

²⁰ BOA. NFS.d. 03190, s. 23.

²¹ İki hane reisinin de kadın olduğu belirtilmiş, bunların da isimleri yazılmamıştır.

²² Bir hane reisinin ismi yazılmamış

²³ Selim Hilmi Özkan, “XVI. Yüzyıl Kayıtlarına Göre Alâiye(Alanya) Sancağında Yer Adları Üzerine Bir İnceleme” The Journal of Academic Social Science Studies, 5/3, (2012), s. 176.

Kişi isimleri dışında toplum hayatımızda önemli bir yer tutan sülale isimleri ve lakaplar; Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra yani 26 Kasım 1934 tarihinde kabul edilen soyadı kanunuyla tarihe karışmıştır. Ancak, Anadolu'da özellikle küçük yerleşim yerlerinde halk, birbirini tanımlarken gayr-i resmi de olsa sülale isimlerini kullanmaya devam etmektedir.

Tablo -II: Varsak Köyü Sülale İsimleri

S.N	Sülale	Sayısı	No	Sülale	Sayısı	No	Sülale	Sayısı
1	Ali oğlu	4	13	Çelebi oğlu	1	25	Keskici oğlu	1
2	Hasan oğlu	3	14	Çoban Hüseyin oğlu	1	26	Kestane oğlu	1
3	Mustafa oğlu	3	15	Çelebi oğlu	1	27	Koca İbrahim oğlu	1
4	Bekirce oğlu	2	16	Durmuş oğlu	1	28	Mahmud oğlu	1
5	Bor oğlu	2	17	Emir oğlu	1	29	Memiş oğlu	1
6	Çakal oğlu	2	18	Hacı İsmail oğlu	1	30	Muslu oğlu	1
7	Deli Hüseyin oğlu	2	19	Halil oğlu	1	31	Sinan oğlu	1
8	Hacı Halil oğlu	2	20	İsa oğlu	1	32	Gerdan oğlu	1
9	Hacı Hasan oğlu	2	21	İsmail oğlu	1	33	Şaban oğlu	1
10	Manav oğlu	2	22	Kara Mehmed oğlu	1	34	Topal oğlu	1
11	Mehmed oğlu	2	23	Kara İbrahim oğlu	1	35	Topcan oğlu	1
12	Yakub oğlu	2	24	Kesici oğlu	1		Toscan oğlu	1

Tablo II'ye göre nüfus defterinde sık kullanılan Ali oğlu, Hasan oğlu, Mustafa oğlu isimleri göze çarpmaktadır. Nüfus defterlerinin kayıt sistemleri bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğinden başka bölgelerde sıkça kullanılan sülale isimleri Varsak Köyü nüfus defterinde yoktur.

Temettuat defterinde köyde yaşayan hane reislerinin sülaleleri yazılmıştır. Buradan yola çıkarak köydeki sülaleleri tespit etmek mümkün olmuştur. Bu sülale adlarına bakıldığı zaman genellikle isimlerden oluştuğu görülmektedir. Bunun yanında ismin başında bir sıfat olarak gelen sülale adları da bulunmaktadır. Sülale isimleri Cumhuriyet'ten sonra soyadı olarak verilmiştir.

Tablo III. Defterlere Göre Varsak'ta Lakaplar

No	Lakap	Sayısı		Lakap	Sayısı	No	Lakap	Sayısı
1	Akça	1	9	Hoca	1	17	Seydili	1
2	Avcı	1	10	Kara	2	18	Serik	1
3	Bölük	1	11	Keleş	1	19	Kolak	1
4	Çakal	2	12	Kethüda	1	20	Şeyh	1
5	Çoban	1	13	Koca	1	21	Topal	2
6	Deli	1	14	Kula	1	22	Vali	1
7	El-hâc	1	15	Kulak	1			
8	Hacı	7	16	Molla	1			

Soyadı Kanununun kabulünden önce, isimden önce kullanılan sülale isimleri, bugün, her ne kadar resmen kullanılsa bile, geçmiş ile günümüz arasında bir bağ oluşturmaktadır. Sülale isimlerinden bazıları soy isim olarak köyde hala devam etmektedir. Çünkü sülale isimlerinden yola çıkılarak kimi ailelerin şecerelerini belki erken dönemlerden beri bu topraklarda olduklarını, dedelerinin kimler olduğunu anlayabilme imkânı vardır.

Köylülerin fizikî açıdan tanımlanması bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir. Köy halkının genel olarak orta boylu olduğu nüfus defterlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca nüfus defterlerinde ak, kara, kır, kırca, köse kara, köse kır, kumral sakallı özelliklere sahip kişilerden bahsedilmektedir. Diğer bir fizikî özellik bıyıktır. Kara, kumral, sarı ve ter bıyıklı kişilerden defterler bahsetmektedir. Fizikî özelliklerde kullanılan *şab- emred* ifadesi sekiz kişide geçmektedir²⁴.

Tablo IV. Köylülerin Fizikî Görünümü

No	Boy Özelliği	Sayısı	Yüzdesi
1	Kısa	1	1.56
2	Orta	57	88.92
3	Uzun	6	0.36

Köydeki aile yapısına baktığımız zaman, çekirdek aile diyebileceğimiz bir yapının hâkim olduğu görülmektedir. Çünkü incelediğimiz defterde, 25 haneden 20'sinin sadece çocuklarıyla yaşadığı görülmektedir. Bir hane reisinin ise kardeşleri ile beraber yaşadığı görülmektedir. Bu hane reisi 17 yaşında olup, yaşları 3 ila 12 arasında değişen 4 kardeşiyle yaşamaktadır. Torunları ve oğulları ile beraber yaşayan hane reisi sayısı ise 3'tür.

Tablo V: Nüfus Defteri'ne Göre Köylülerin Yaş Grupları

No	Yaş grupları	Sayısı	Yüzdesi	No	Yaş grupları	Sayısı	Yüzdesi
1	1-10	55	38.50	5	41-50	13	9.10
2	11-20	19	13.30	6	51-60	9	6.30
3	21-30	21	14.70	7	61-70	3	2.10
4	31-40	18	12.60	8	80 yaş üzeri	4	2.80

Köyde yaşayan erkeklerin yaşlarının toplamı, kişi sayısına bölündüğünde ortalama yaşı vermektedir. Bu anlamda köyün erkeklerinin ortalama yaşı 24.9'tür. Benzer şekilde yaş ortalamasının çok düşük olması köylülerin geleceğe umutla bakabildiklerini göstermektedir. 1-10 yaş aralığında köyün nüfusunun %38.50'sinin bulunması, 11-20 yaş aralığında %13.30 ve 21-30 yaş aralığında %14.70 kişinin bulunması köy hakkında önemli verilerdir. Tabloya göre toplam nüfusun %65'ini genç nüfus oluşturmaktadır. Orta yaş grubu olarak 31-40 ve 41-50 yaş aralıklarına bakıldığında %21.70'lik dilim söz konusudur. Oysa yaşlı grup olarak nitelendirilen 51-60, 61-70 ve 80 yaş üzeri kişilerin yüzdesi %11.20'lik sayıya ulaşması nüfusun oldukça genç olduğunu göstermektedir.

Tablo VI: Varsak Karyesi'nde Hane Nüfusları

Hane Nüfusu	Sahip Olan Hane Sayısı
1	14
2	17
3	16
4	7
5	2
6	-
7	1

Ailelerin daha çok 2 ve 3 kişiden oluşması çekirdek aileye geçişi andırmaktadır. Hayvancılıkla geçinen köyün daha fazla istihdam oluşturmak adına fazlaca çocuk yetiştirmesi gerekirken veriler bunun

²⁴ BOA. NFS.d. 03190, s. 22.

tersini söylemektedir. Aile yapısının XIX. yüzyıl ortalarına doğru ortalama olarak 2-3 çocuğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tablo VI'ya göre beş, altı ve yedi kişiden oluşan aile sayısının neredeyse hiç olmaması hayvancılıkla geçinen bölge insanı için oldukça düşündürücüdür.

Tablo VII: Nüfus Defterlerine Göre Varsak Köyündeki Nüfus Bilgileri

No	Kayıt türü	Kişi sayısı	No	Kayıt türü	Kişi sayısı
1	Hane reisi	63	4	Torun	2
2	Kardeş	14	5	Üvey oğul	5
3	Oğul	64	6	Yeğen	2

Temettuat ve Nüfus defterlerinde Varsak Köyü'nün H.1261/M.1845 yıllarına ait aile hayatı hakkında ipuçları bulmak mümkündür. İki ailenin kadın vasfıyla kaydedilmiş olduğu, geri kalan ailelerin evin reisi olarak erkeklerle yazıldığı anlaşılmaktadır. Kadın nüfus kaydedilmediğinden, birden fazla evlilik yapılıp, yapılamadığı hakkında fikir sahibi değiliz. Ancak, köyde 5 hane reisinin üvey oğlu olduğu ifade edilmektedir. Bu durum köyde birden fazla evlilik yapan kişilerin var olabileceğini göstermektedir.

2. Konar-göçer Varsakların İş Sahası: Devencilik

Defterlere göre XV. yüzyıldan itibaren Teke yöresinin merkezi Antalya Kazası çevresindeki dağlık, engebeli arazilerdeki geniş otlaklarda Varsak Yörükleri kendilerine yaşam alanı oluşturmuşlardı. Bu bölgeye yerleşmelerinde coğrafi özellikler arasında sayılan kış aylarının ılıman iklime sahip olmasıdır. Kış mevsiminde Antalya Ovası'nın kuzeyindeki son düzlüklerde (Lyrboton Kome sahasında) yaşayan Varsaklar, yaz mevsimini ise Korkuteli (İstanos) Kazası sınırları içerisindeki yaylalarına çıkarlardı²⁵. Yüzyıllar boyunca yaz ve kış mevsimlerinde yer değiştirerek, göçebe hayatını sürdüren Varsaklar, hayvan yetiştirerek hem devlete vergi vermişler hem de yetiştirdikleri at ve develerle ticari taşımacılık yaparak devletin askerî ve malî organizasyonlarına katkıda bulunmuşlardı.

Sanayi öncesi toplumlarda hayvancılık, tarımsal üretimin en önemli unsurlarından biri olduğundan çiftçi, toprağını kara saban yöntemiyle elemekte ve bunun için çeki hayvanına ihtiyaç duymaktaydı. Aynı dönemlerde deve kervanları ise geleneksel doğu toplumlarının ulaştırma organizasyonunun merkezinde yer alıyordu²⁶. Dolayısıyla çiftçinin ziraî ürün üretiminin yanı sıra en azından çeki hayvanı yetiştirmesi zarureti ortaya çıkmaktaydı. Güran çalışmasında, hayvan yetiştiriciliğinin ziraî üretim paralelinde çift sürme, taşımacılık, harman dövme ve gübreleme gibi hususlarda çiftçiye katkı sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca hayvancılık peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ürünleri gibi temel ihtiyaçların yanı sıra bu ürünlerin piyasaya sunulması ve nakledilmesinde çiftçiye büyük katkı sağlıyordu. Keza Osmanlı coğrafyasında yaylak ve kışlak kültürü ile yaşayan göçebeler ise tamamen hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini temin etmekteydi²⁷.

Sanayi öncesi Anadolu toplumunda develerle ulaşımın uzun mesafe ve uzun zamana yönelik bir ticaret tipi oluşturduğu görülmektedir. Uzun mesafeye yönelen deve ticaretinde, modern ulaştırmanın tersine, kervanın iki merkez arasındaki mesafeyi aynı yük ve mal çeşidiyle aşması beklenemezdi. Belirli noktalarda

²⁵ Halil İnalıcık, "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *Cedrus II*, (2014): 477.

²⁶ İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28, (1973): 182.

²⁷ Tefvik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı I*, (1987): 100.

develerin yükünün bir kısmını satmak, yerine yenilerini koymak suretiyle öbür hedefe daha değişik bir emtia kompozisyonuyla ulaştığı anlaşılmaktadır²⁸.

Geleneksel ticarete emtianın maliyetini belirleyen en önemli unsur mesafedir. Yani bu ulaştırma sistemi birinci ve ikinci dereceden önemli ihtiyaç malları değil, daha lüks emtianın uzak mesafe ticaretine konu olduğunu göstermektedir. Çünkü mübrem ihtiyaç maddeleri bu tür bir ulaşım ile çok pahalıya mâl olmaktadır²⁹.

Anadolu coğrafyasında göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimini sürdüren toplulukların en gözde mekânlarından birisi Antalya sahasıydı. Bölgenin farklı yüzey biçimlerine sahip olması her ne kadar bazı zorluklar getirse de toplumun yaşama biçimini de değiştirmişti. Ertürk'ün ifade ettiği şekilde bu bölgenin devecilik ve deve kültürü, iklimi ve coğrafi özellikleriyle birbirini tamamlıyordu. Göçebe yaşam tarzına sahip Yörükler için vaz geçilmez bir unsur olan devenin, Batı Anadolu'daki varlığı bölgenin sosyokültürel ve ekonomik yapısını şekillendirmiş ve bu bağlamda önem kazanmıştı. Antalya Merkez Kazası'na bağlı Varsak Karyesi deve yetiştiriciliği ve deve taşımacılığının sektör haline dönüştüğü tipik yerleşim sahalarından birisiydi.

Osmanlı devrinde makineleşmenin henüz ortaya çıkmadığı, sanayi öncesi tarım toplumlarında koşum ve taşımacılık amacıyla kullanılan öküz, merkep, katır, kısarak ve develer aynı zamanda birikmiş bir servet (sermaye donanımı) özelliği göstermekteydi³⁰. Bu hayvanlar ziraî ve ticarî fayda sağlamak amacıyla yetiştirildiklerinden iki kısma ayrılırlardı. Birinci kısım hayvanlar ziraî faaliyetlerde, ikinci kısım hayvanlar ise yük ve binek ihtiyaçları için kullanılırlardı. Temettuat Defterlerindeki vergi kayıtları bu hayvanların istihdam edildikleri sektörleri açıkça ortaya koymaktadır. Ziraî faaliyetlerin olduğu köylerde develerin yerine çifte koşulan öküzler, köylüler tarafından, taşımacılık/nakliye sektöründe kullanılan develer ise genellikle konar-göçerler tarafından yetiştirilirdi.

Biyolojik anlamda bütün tırnaklılar sınıfında yer alan develer, Teke Bölgesi'nin yaz mevsiminde gördüğü sıcak havalara dayanıklıydı. Sıcaklığın engebeli coğrafya ile birleştiği düz kesimlerde develer rahat ve hızlı hareket edebiliyorlardı. Buna karşın katır, merkep, kısarak ve tay gibi diğer bütün tırnaklıların develerin aksine dağlık ve engebeli alanlarda yük taşımada kullanıldığı bilinmektedir.

Türk toplumu geçmiş asırlardan beri atı eğitip terbiye etmiştir. Atıyla kendini ifade eden göçebe bireyler, ondan daha güçlü, dayanıklı ve daha fazla yük taşıyan develeri Anadolu'da yetiştirmişlerdi. Develer gerek yetiştirilme şartları gerekse alınıp satılma şartları bakımından pahalı hayvanlardı. Bu durumu dönemin defterlerinden verilen örneklerle açıklamak mümkündür. XIX. Yüzyılda yaş, cins ve kilo özelliklerine göre develerin ortalama satış değeri 400 kuruş civarındadır. Özellikle ticari faaliyetlerde daha fazla kullanıldığı bilinen develerin, günümüz kamyon ve tırlarının görevini üstlendiği söylenebilir. Pahalı olmaları sebebiyle Teke Sancağı'nda deve yetiştiriciliği yaygın olmakla birlikte, ne kadar deve olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Konargöçer Türk kültüründe önemli yere sahip olan deve ve devecilik faaliyetleri, bir itibar unsuru olarak da kabul edilirdi. Devenin fiziksel olarak iriliği, ataerkil toplumsal yapı içerisinde güçlülüğün sembolü olarak görülürdü. Varsaklıların gücü doğrudan doğruya sahip oldukları deve sayılarıyla hesaplanabiliyordu. Nitekim konargöçer bir topluluk açısından sahip olunan deve sayısı, taşınacak kıymetli

²⁸ İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28, (1973): 186.

²⁹ İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28, (1973): 188.

³⁰ Tefvik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı* I, (1987): 258.

malların çokluğunu, topluluğun büyüklüğünü simgelerdi³¹. Aktif ve hareketli bir hayat sürdüren Yörükler için taşıma ve taşınma gündelik hayatın sistemli bir parçasıydı³². Develer, göçebe hayatın sürdürülmesine imkân sağlayan en önemli aktörü olduğundan bazı durumlarda Yörüklerin ihtiyaç fazlası tahılını en yakın pazarlara ya da en uzak pazarlara sevk edebiliyordu.

Osmanlı döneminde Elmalı, Gömbe, Korkuteli ovalarından kervanlarla getirilen buğday, yulaf, arpa, pamuk, incir ve fasulye Antalya, Finike ve Kalkan iskelelerinden ihraç edilirdi. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda develerin sancak içerisinde taşımacılığı sağladığı, aktif ticareti şekillendirdi. Bazı Ayrıca Yörük reayadan aynî vergi olarak toplanan tarım ürünlerinin en yakın kazada satılmak üzere taşınması devcilerin iş organizasyonunu oluşturuyordu³³. XIX. yüzyılda merkez ve taşra teşkilatlarında memur sayısının arttırmasına rağmen, özellikle aynî vergileri tahsilde iltizam sisteminden vazgeçilmemiş olması aynî vergilerin tahsili, nakliyesi ve ticaretini oldukça meşakkatli ve masraflı yaptı. Ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu bu yıllarda, devletin bu işler için deve yetiştiren aşiretler arasında bir organizasyon kurması gerekiyordu.

Sancak dışına taşan taşımacılıkta Varsaklı devcilerin faaliyetleri ticarî ve askerî olarak tasnif edildi. Sancak dışında Varsaklıların develeri; Denizli, Aydın ve Isparta kazalarının taşımacılığında da kullanıldı. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun deve taşımacılığı organizasyonu, Batı Anadolu'da inşa edilen demiryollarına bağlı hale getirildi. Ortaylı'nın ifadesiyle devciliği ziraî teknolojisinin geçirdiği değişiklik değil, demirden yapılmış makineler etkiledi. XIX. yüzyılda ülkemizde demiryolları kurulmaya başlayınca deve kervanlarının çalışma sahaları bir miktar değişirken onlarla daha ziyade, kırsal bölgelerle trenlerin bağlantısını oluşturdu. Taşımacılıkta ikincil, talî yolları demiryollarına bağlayan develer, yine vazgeçilmez olmaya devam etmiş olsalar da eski nazaran daha kısa mesafelerde çalışıyorlardı³⁴. Artık develer; dağlık, kırsal bölgelerden ve demiryolunun geçmediği yerlerden malları, tren istasyonlarına taşıyorlardı. Görüldüğü üzere demiryollarının işletilmeye başlanması taşıma sektöründe kullanılan develerin egemenliğini tamamen sonlandırmamış, ama sınırlandırmıştı.

Devcilerin taşımacılık hizmetinden kazanç elde ettikleri sezonluk faaliyetler de vardı. Bu faaliyet alanı hac kervanlarına deve kiralamaktı. I. Selim döneminden itibaren Osmanlılar tarafından organize edilen hac yolculuğu, Osmanlı kara taşımacılığında deveye fazlaca ihtiyaç duyulan işlerden biriydi. Hayvan sırtında geçen uzun ve meşakkatli bu yolculuk, kafilenin oluşturulması, yol güvenliğinin sağlanması ve kervana nezaret edecek vazifelilerin görevlendirilmesinden başka hacılar için hayvan tedarikini içeren büyük bir nakliye faaliyeti idi³⁵. Oysa hac kervanlarına deve kiralanması işleri XIX. yüzyıldaki modern taşımacılık araçlarının gelişimiyle birlikte nüfus ve temettuat defterlerine yansımaz olmuştu.

Develerin ve develerle yapılan taşımacılığın en yaygın kullanımlarından birisi de Osmanlı ordusunun sefer organizasyonlarındaydı³⁶. Ordunun sefer öncesinde ve sefer sırasında gıda ve mühimmat ihtiyaçlarını

³¹ Caner Işık, "Devecilik Kültüründeki Farklılaşmalar Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Analiz", *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildirileri*, (2016): 190.

³² Onur İnal, "One-Humped History: The Camel as Historical Actor in the Late Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* XIV, (2020): 5.

³³ Halil İnalçık, "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *Cedrus* II, (2014): 477.

³⁴ İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28, (1973): 190.

³⁵ Arif Sarı, "Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Devciler", *DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XXI, (2019): 309.

³⁶ Vesikalarda şu şekilde ifade edilmiştir: "Sefer-i Hümayunumun ehemm-î umurı mevahir-i selâseden ibaret olub; biri asker ve biri zahire ve biri dahi zehair ve mühimmatın nakli için işe yarar öküz arabası ve deve ve katır ve sair mekkari

taşımak önce arabacıların sonra devecilerin göreviydi³⁷. Belgelerden anlaşıldığı üzere arabaların gidemeyeceği kadar bozuk olan yollarda develer, bargirler ve katırlar kullanılırdı. Bargir ve katırların hiçbir zaman develer kadar yük götürmesi mümkün olmadığına göre taşımacılık sektöründe vaz geçilmezi develerdi³⁸. Devletin doğuya ve batıya yaptığı seferlerde devecilere emir gönderilerek zahirenin yanı sıra cebehane, tophane, matbah ve çadır takımları gibi sefer levazımının ve mühimmatının naklinde kullanılmak üzere deve göndermeleri istenirdi³⁹. Belirtilen askerî malzeme dışında gıda maddelerinin tedarik ve taşınmasında da deve yetiştiren, develeriyle taşımacılık yapan aşiretlere fermanlar yazılarak kaçır deve vermeleri gerektiği belirtilirdi.

Ordu malzemelerinin taşınmasında devlet, ya mîrileştirme ya da kiralama yöntemleriyle yük hayvanı temin ederdi. Tedarik işi için öncelikle ihtiyaç duyulan deve sayısı ve bunların hangi sancak, kazâ ya da göçer teşekkülünden temin edileceği belirlenirdi. Belirlenen yerlerde deve alım veya kiralama işlerini yürütmek üzere merkezden bir kişi vazifelendirilir, kendisine deve mübaşiri veya deve ağası denen kişiler bu işleri organize ederlerdi⁴⁰. Öte yandan savaş alanlarında develerin sevk ve bakımıyla ilgilenen sarbanlar, idare ettikleri deve sayısına veya gidecekleri mesafeye göre ücret isterlerdi. Bu sebepten olsa gerek vesikalarda bazen yevmiye olarak bazen de toplu bir şekilde olmak suretiyle kaydedilen sarbanların ücretleri için birbirinden farklı rakamlara tesadüf olunmuştur⁴¹. Sefer organizasyonu içerisinde develerin taşıyacağı malzeme aşiretlere paylaşılırken, bunun karşılığında ilgili aşiretlerin vergiden muafiyetleri söz konusuydu. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmek üzere Amasya'ya giderken Avusturya elçisi Busbecq Osmanlı ordusu sefer sırasında yaklaşık kırk bin deve ve bir o kadar da yük katırı götürüldüğünü aktarıyordu⁴².

Osmanlı devrinde her çeşit ticari mal, düşük maliyetli olan develerle taşındığından cazip hayvanlar haline geldiler. Ayrıca Anadolu'da etinden ziyade develer, sahiplerinin sermayesi, zenginlik kaynağıydı. Onlar esas olarak yük taşımacılığı yoluyla sahiplerine büyük paralar kazandırıyorlardı⁴³. Develerin taşımacılık sektöründe önemli paya sahip oldukları Varsak Köyü örneğinde kendisini göstermektedir.

hayvanatın vaktiyle celb ve cem maddesi idüğü cümlelerin malumudur." (BOA, MAD, 8587, s.10–15–52; Suraiya Faroqhi, "Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, *International Journal of Middle East Studies* 14/4, (2018): 536; M. Y. Ertaş, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", *OTAM* XVIII, (2005): 144.

³⁷ Mehmet Ak, *Teke Yörükleri(1800-1900)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 86.

³⁸ BOA., Cevdet Askeriye, 758/31962; BOA., Cevdet Belediye, 1/24.

³⁹ BOA., Cevdet Askeriye, 920/39752; 528/22051.

⁴⁰ Arif Sarı, "Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler", *DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XXI, (2019): 310.

⁴¹ BOA., Cevdet Maliye, 575/23566; Ahmet Yüksel, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları*, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009): 119.

⁴² Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016): 41.

⁴³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000): 77

Tablo VIII: Varsak Köyü'nde Meslek Gruplarının Sayısı ve Yüzdeleri

No	Meslek	Hane Sayısı	Yüzdeleri
1	Deveci	58	90.74
2	Mesleği belirtilmeyen	4	6.15
3	Gündelikçi	1	1.53
4	İmam	1	1.53

Temettuat defterine göre Varsak Karyesi'nde deve sahiplerinin aynı zamanda dorum sahibi olduğu, bunun yetişkin deveye duyulan ihtiyacın sonucu olduğu ifade edilmelidir. Varsak Karyesi'nde deve sahiplerinin en zengininin sekiz devesi vardı. Bu kişiler; Kara Mehmed oğlu Ali, Okçu Hasan, Hatib Mehmed ve Kara İbrahim oğludur. Verilen kişiler aynı zamanda köyün en fazla hayvan varlığı olanları olduğundan ayrıca bahsetmek gerekir. Köyden devlete en fazla vergiyi ise Hacı İsmail oğlu Hüseyin vermektedir. Onun hayvan varlığı arasında 7 deve, 1 merkeb, 8 sağmal inek, 6 kısrak, 4 tay ve 4 bargir yer almaktadır. Varsak'ta hemen hemen aynı gelire sahip kişilerin hepsinin deve sayısı 7-8 civarındadır. Örneğin Çoban Hüseyin oğlu Mehmed Ali, Okçu Hasan, Bekirce oğlu Hacı Bekir, Hatib Mehmed ve Bekirceoğlu Halil bunlar arasında sayılabilir⁴⁴.

Taşımacılıkla geçinen bir köyün en az devesi olan ailelerinden de bahsetmek gerekir. Köyde 313 deve bulunduğu göre aile başına düşen ortalama deve sayısı 5.8'dir. Bu durumda köyde en az devesi olanların 3'er devesi vardı. Bu aileler; Topal oğlu İbrahim, İsa oğlu Hüseyin, Halil oğlu Abdullah, Deli Hüseyin oğlu Ali, Ali oğlu Süleyman, Topcan oğlu Süleyman'dı.

Varsak Köyü'nde 58 ailenin devecilikle uğraştığı defterden anlaşıldığına göre, köyün en az gelire sahip kişileri Mahmud oğlu İsmail, Münir oğlu İbrahim ve Şaban oğlu Mehmed'di. Mahmud oğlu İsmail'in gündelikçi olduğu ifade edilerek kendisine vergi kaydı yapılmamıştır. Münir oğlu İbrahim'in ismi altında; *bağ ve bağçesi olmayub komşularının yardımıyla geçinmekte olduğu* şeklinde ifade yazılmıştır. Son olarak Şaban oğlu Mehmed'in bahsedilen diğer kişiler gibi hiç bir hayvanı olmadığından isminin altında; *bağ ve bağçesi olmayub, şunun bunun înesiyle geçinmekte* şeklinde not düşülmüştür⁴⁵.

Tablo IX: Köylünün Yük ve Binek Hayvanları

Hayvanın Cinsi	Sayısı
Deve	313
Deve Dorum	47
Merkep	75
Kısrak	89
Tay	64
Beygir	13

Eşeğe göre daha hızlı olan bargir, kısrak gibi at cinsinden binek ve yük hayvanlarının diğer köylere oranla daha çok olduğu görülmektedir. Engibeli arazilerde kurulan köylerde insanların kaza merkezine

⁴⁴ BOA. ML.VRD. TMT. d. 09738.

⁴⁵ BOA. ML.VRD.TMT.d. 09738.

hızlı gidip gelme ihtiyacı, pazarda mal alıp-satma ihtiyaçları ve ekonomik olarak diğer köylere nazaran daha iyi durumda olmaları onları bargir, kısrak gibi daha hızlı binek ve yük hayvanlarına yönlendirmişti⁴⁶.

Tablo X. Büyükbaş hayvan sayıları

Hayvanın Cinsi	Sayısı	Gelir
İnek	329	6580
Dana	59	-
Tosun	14	-
Kısrak	89	-
Buzağı	17	-
Kızır İnek	27	-

Binek ve yük hayvanları tarımsal ürünlerin hasadından sonra ambara taşınmasında kullanılıyorlardı. Yük hayvanlarına sahip olmayan aileler ise genellikle bir çift öküzün çektiği kağrı arabaları ile bu işleri görüyorlardı. Ancak sığır öküzleri ya da camus öküzleri tarımsal üretimde çift sürme işinde daha çok kullanıldığı için, binek ve yük hayvanları kapsamında değerlendirilmemelidir.

Tablo XI: Varsakların Küçükbaş hayvan sayıları

Hayvan Cinsi	Sayısı	Gelir
Keçi	40	160
Oğlak	35	-

Engabeli arazilerde ikamet eden Varsaklar etraflarında bulunan makilik alanlarda bir miktar küçükbaş hayvancılığı da sürdürmüşlerdir. Köylünün tamamında olmasa bile bazı kişilerin deveçiliğin yanı sıra küçükbaş hayvancılık yaptığı temettuat defterinden anlaşılmaktadır. Tablo XI'de verilen küçükbaş hayvan çeşidi makilik alanlarda beslenebilmesi nedeniyle tercih edilmiş olmalıdır. Bitki örtüsü olarak Varsak Karyesi'nin bulunduğu coğrafya, küçükbaş hayvancılığa ve deveçiliğe ortak zemin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Köyde vergi alınan iki ailede arı kovanı bulunmaktadır. Bu kovanların miktarı ise defterde 50 olarak belirtilmiştir.

⁴⁶Zahire naklinde kullanılan beygir ve katırlara 5 veya 6 kilesi zahire yüklenebiliyordu. Bu da 125-150 kg taşıdıklarını göstermektedir. Yük taşıma kapasiteleri bakımından beygir ve katır kıyaslandığında beygirin bir kile daha fazla taşıdığı anlaşılmaktadır. Katıra en fazla 5 kile zahire yüklenirken beygire 6 kileye kadar yüklenebilmiştir. Mühimmat naklinde kullanılan beygire ise ortalama 22 batman yük yüklenmiştir. Bu durumda bir beygir 170 kg civarında mühimmat taşıyabilmiştir. Nakliye hizmetinde kullanılan beygir ve katırlar birkaç istisnai durum haricinde günlük iş gücü üzerinden kiralananlardır. Buna göre bir beygir veya katırın günlük ücreti 20 ilâ 30 akçe arasında değişmiştir. Örneğin Revan muhasarasında Kars'taki zahirenin nakli için 2300 civarında beygir ile 1555 katır kiralınmış ve günlük kira ücreti 20'şer akçe olarak belirlenmiştir. Hayvanlar genellikle üç aylık süre ile kiralananlar ve bu bedeller peşin olarak sahiplerine ödenmiştir. Sefer organizasyonu içerisinde ordu tarafından kiralanan beygir ve katırlar hizmet süreleri hesaba katılmaksızın yapacakları iş için toplam bir ücret almışlardır. S. Genç, *Lale Devrinde Savaş*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013): 109.

Sonuç

Varsak Yörükleri Antalya Ovası'nın kuzey kesiminde ve Perge-Varsak-Döşemealtı istikametinden devam eden tarihi kervan yolu üzerinde ikamet ediyorlardı. Tarihi kervan yolu üzerine yerleşen yaz ve kış mevsimlerinde farklı bölgelerde yaşayan Varsakların yerleşik hayata geçme süresi uzun ve zor bir sürecin parçasıdır. XIX. yüzyılda devlet, konar-göçerlerin yaylak veya kışlak merkezlerinden birine yerleşmelerini hem güvenlik açısından hareketliliklerini engellemek hem de malî ve idarî gerekçelerle belli bir yerde ikamet etmelerini zorunlu kıldı.

Varsak Karyesi'nin nüfus ve temettuat kayıtları, XIX. yüzyıl ortalarına dair oldukça önemli veriler sunmaktadır. Köyün nüfusu Antalya çevresindeki diğer yerleşmelere göre sayıca daha fazla ve yaş grupları açısından da -genç ve çalışma hayatına- uygun aralıktaydı. Avantajlı yaş grubu olarak ifade edilen %65'lik genç nüfus, 21'lik orta yaş ve %11'lik yaşlı gruba göre potansiyel içermektedir.

Köylünün ekonomik durumuna bakıldığında, tarım sektöründen ziyade büyük oranda hayvancılıkla hayatını sürdürmektedir. Bölgenin bitki örtüsü deve, inek, dana, kısrak gibi hayvanların otlatılmasına müsait ortam oluşturmaktaydı. Köylünün %90.74'nün deve sahibi olması hayvancılığın Yörükler arasındaki önemini ortaya koymaktadır. Varsak Köyü'nün temel iş alanı olan deve yetiştiriciliği ile develerle yapılan taşımacılık iki ayrı sektör gibi görünse de esasında bu sektörler birbirini tamamlamaktaydı. Develerle yapılan yük taşımacılığı hem yakın kazalar arasında, hem de uzak şehirlerarasında köprü vazifesi görüyordu.

Diğer taraftan belgelerde Osmanlı Devleti'nin *deve talebi* veya *deve mübayaası* isimleriyle belirtilen talepleri her sefer öncesinde askeri malzemenin taşınmasında devreye giriyordu. Yörüklerin devlete katkıları ihtiyaç duyulan zamanlarda askeri malzemenin develeriyle taşınmasına yardım etmekte. Bunun karşılığında devciler ya vermeleri gereken vergilerden muaf sayılırlardı, ya da devlete karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri için gördükleri işler karşılığında devletten günlük ücret talep ederlerdi. Savaşların uzadığı dönemlerde ise Yörükler develerini devlete uzun süreli olarak kiralyorlardı. Bu süreç demiryollarının yapılmasına kadar devam etti. Gerçi Antalya ve havalisinde demiryolu hiç yapılmadığından dağlık ve engebeli arazilerde taşımacılıkta kamyonların ortaya çıkmasına kadar deve yetiştiriciliği ve taşımacılık sektörleri cazibesini korudu.

Her ne kadar bugün, Varsak'ta deve yetiştiriciliği ve develerle yük taşımacılığı yapılmıyor olsa da XIX. yüzyılda Batı Anadolu'da develerin kullanımı ticaret ve ulaşımın işleyişini değiştirmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına doğru oluşturulan nüfus ve temettuat kayıtları köyün coğrafi konumuna ve doğal bitki örtüsüne uygun olarak deve yetiştiriciliği ve devciler sektörlerinde yoğun olarak faaliyet gösterdiklerine vurgulamaktadır. Varsak Köyü'nün kurulduğu yerdeki coğrafi özellikler, esasında coğrafyanın insan üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ancak bütün bu kültürel zenginlik ve birikimler, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikaları çerçevesinde köylünün yerleşik hayata aktarılmalarıyla birlikte yok oldu. Köylü, Varsak Yaylası'na yaz mevsimlerinde hâlâ göç etmeye devam ediyor olsa da modernleşmenin etkisinden dolayı büyük çaba ve emeklerle sürdürdüğü devciliği ticaret ve ticarî kapitaller gibi zengin olamadan tamamen bıraktı.

Kaynakça

a-Arşiv belgeleri

BOA. NFS. d. 03190, (*Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya Kazası Müslim Nüfus Defteri H. 29 Zilhicce 1246/M. 10 Haziran 1831*)

BOA. NFS. d. 03191, (*Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya, Kalkan, Finike, İğdir Kazaları ve Kardiç Nahiyesi Müslim Defteri H. 29 Zilhicce 1246/M. 10 Haziran 1831*)

BOA. NFS. d. 03208, (*Konya Eyaleti Teke Sancağı Antalya (Sahil Kısmı) Kazası Müslim Nüfus Defteri H.29 Zilhicce 1256/M.21 Şubat 1841*)

BOA. ML.VRD. TMT. d. 09378, (*Antalya Kazası Varsak Köyü Temettuat Defteri. H. 29 Zilhicce 1261/M. 9 Aralık 1845*)

BOA. Cevdet Askeriye, (C. AS. 0758/31962; 920/39752; 528/22051)

BOA, Cevdet Belediye, (C. BLD. 1/24)

BOA, Cevdet Maliye, (C. ML. 575/23566)

b- Literatür kaynakları

Ak, Mehmet. *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Akbal, Fazıla. “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten XV*, (1951): 617-628.

Akgündüz, Ahmet.-Said Öztürk. *Yozgat Temettuat Defteri I*, İstanbul: Yimpaş Yayınları, 2000.

Andreasyan, D. Hrant. *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi, (1608-1619)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

Armağan, A. Latif. “XVI. Yüzyıl’da Antalya”. *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, (2006): 97-115.

Bilgili, A. Sinan. “Osmanlı’ya Karşı Bir Türkmen Boyu: Tarsus Varsakları”, *Osmanlı IV*, (1999): 170-179.

Barkan, Ö. Lütfi. “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi” *Tanzimat I*, (1999): 291-375.

Beydilli, Kemal. “İmam: Osmanlı Devleti’nde İmamlık”. *TDV.İA. XXII*, İstanbul, (2000):: 181-186.

Busbeg, Ogier G. *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (Çev. D. Türkömer), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Çınar, Hüsein- İsmail Kıvrım. *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları, 2018.

Davison, H.Roderic. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*. (Çev: O. Akinbay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

Dayar, Evren. “1853 Antalya İsyanı”, *Adalya XXI*, (2018): 363-378.

Emecen, Feridun. “Antalya”, *TDV.İA. III*, İstanbul, (1991): 232-236

- Erdoğan, Havva. “820 Numaralı Temettuat Defterine Göre Tanzimat’ın İlk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş’ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim. Fakültesi Dergisi* 6/1, (2005): 95-102.
- Erdoğan, M. Akif. “Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Teke”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* X, (1995): 91-186.
- Ertaş, M. Yaşar. *Mora’nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714–1716)*, Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.
- Ertaş, M. Yaşar. “Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu”, *OTAM* XVIII, (2005): 137-149.
- Erten, S. Fikri. *Tekelioğulları*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1955.
- Ertürk, Devrim. “Bir Enformel Kimlik Aracı Olarak Türkiye’de Deve Güreşleri”, *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Selçuk Belediyesi Yayınları, 2016.
- Ertürk, Devrim- Süleyman Şanlı. *Türkiye’de Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2017.
- Faroqhi, Suraiya. “Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *International Journal of Middle East Studies* 14/4, (2018): 523–539.
- Genç, Serdar. *Lale Devrinde Savaş, İran Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Güçer, Lütfi. *XVI. Ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: Sermet Matbaası, 1964.
- Güçlü, Muhammed. “Varsakların Yerleşim Bölgeleri: Antalya Yöresinde Varsaklar”, *Adalya* III, (1998): 195-206.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Güran, Tefvik. “Osmanlı Tarım Ekonomisi” (1840-1876), *Türk İktisat Tarihi Yıllığı I*, İstanbul, 1987.
- Gökmen, Ertan. “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, *Akademik Bakış Dergisi* 3/6, (2010): 213-236.
- Işık, Caner. “Devecilik Kültüründeki Farklılaşmalar Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Analiz”, *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, İzmir: Selçuk Belediyesi Yayınları, 2016.
- İnal, Onur. “One-Humped History: The Camel as Historical Actor in the Late Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies* XIV, (2020): 1-16.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İnalçık, Halil. “The Yorüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *Cedrus* II, (2014): 467-495.
- Karaca, Behset. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Khazanov, Anatoly M. *Nomads and the Outside World*, Madison: University of Wisconsin Press, 1996.

- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1994.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettüât Defterleri”, *Belleten*, *LIX*, Ankara, (1995): 395-418.
- Ortaylı, İlber. “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* *28*, (1973): 181-190.
- Ortaylı, İlber. “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed: İhsanoğlu, E. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (1994): 281-334.
- Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Önkal, Ahmet- Nebi Bozkurt. “Deve”, *TDV.İA. IX*, İstanbul, (1994): 222-226.
- Özkan, Selim Hilmi, “XVI. Yüzyıl Kayıtlarına Göre Alâiye(Alanya) Sancağında Yer Adları Üzerine Bir İnceleme” *The Journal of Academic Social Science Studies*, *5/3*, (2012): 169-182.
- Quataert, Donald. “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Ed: H. İnalcık- D. Quataert, (Çev: S. Andıç), İstanbul: Eren Yayıncılık, (2004): 885-1051.
- Sarı, Arif. “Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler”, *DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XXI*, (2019): 303-322.
- Tekindağ, Şehabettin. “Tekeoğulları”, *MEB.İA XII*, (1993): 124-128.
- Yüksel, Ahmet. *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Zekeriye B. A. *Somali'de Devecilik Kültürü ve Devecilik Kültürünün Coğrafyası: Hiiraan Bölgesi Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2020.